

Euskal pentsamenduaz inkesta bat

JOAN MARI TORREALDAYK

Azken aldi hontan, gure artean, euskal literaturan berrikuntza bat nagusitzen ari dela ikusiaz, galde-zerrenda bat bidali diegu idazle batzueri. Galdetuz, ea euskal pentsamendurik ba ote genuen, zernolakoa litzakean, ea zertan azaltzen dan. Hauek ziran galderak:

1.—Azken aldi hontan egin diran lanetan: artikuluak, liburuak, nobelak, olerkiak, teatroa, kantua, saiakera, etc., euskal pentsamendurik somatzen al da?

2.—Argitaratu dan lan guzi hau ikusita, ba al dago «pentsaera» honen lerro nagusiak, mugitzaileak, bereak, oinarrizkoak, ateratzerik? Zeintzuk lirake?

3.—Azaltzen dan pentsamendu hau zer da? Munduan zear agintzen duan pentsamendu orokar horren oiartzun huts bat, ala geure kreazio bat?

4.—Bestalde, pentsaera orokar hori ezurmamitu ote dugu euskeraz, gure pentsamendua jabetu ote da mundua astintzen duten literaturako ta kulturako gai unibertsaletaz?

5.—Geure pentsamendu propio bat baldin badugu, nora doa, zein helburuetara joten du?

5.—«Geure» pentsaera hori ez bagudu, nora jo behar luke, zein bideetatik joan behar du, eukitzeko?

Erantzunak, aberatsak izan dira. Interesgarriak, lau aldeetatik. Eta guk egindako galderak, sei baziren, sei galdera baino gehiago, sei galde-iturri gertatu dira. Ikusiko dugu.

EUSKAL PENTSAMENDUA

Hasteko, Joxe Mari Satrustegi jaunaren iritzia, geurea egiten dugu. Haren oharrarekin hasiko dugu guk ere azterketa hau.

«Oartxo batekin asi nahi nuke nere erantzun au. Euskal pentsamendua, askorentzat beintzat oraindio, baserri kutsuduna bakarrik da. Edo herri txiki eta arzulo kontuan koropilatua. Harri biurutako herriaren gorputz hila balitz bezala. Nik maite ditut gai oiek eta oien bila nabil, baño etnoloji lanetako. Era hortako Euskal Herria nahi luketenak ez naute ulertuko gaurkoan».

Beharrezko oharra zan. Ta orain galdetzen dugu: Ba al dago euskal pentsamendurik?

Xabier Gereñok, oso osoan, baietz erantzungo du. Xabier Leterentzat, pentsamendu hori ba dago eta ez dago. Bietarik, segun nola ulertu. Ba dago: *«Euskal Herrian gertatzen ari diran fenomeno guziak aztertzen saiatzen dan pentsamendua».* Definizio honen arabera, euskal pentsamendu bat garbi ikusten du Letek. *«Hori horrela izanik, baietz uste dut; alegia, azken aldi hontan egiten diran lanetan, kezka nagusi hori ageri dela, inoiz baino gehiago, sakonago eta intelektual aldetik jantziago.»*

Ez legoke akort, aldiz, esentziz ornitutako pentsamenduari dagokion definizio batekin: *«Orain, euskal pentsamentua esentzia batzueri loturik dagoen zerbait bezela ikusi nahi badugu, ez dut uste, zorionez, «pentsamentu» hori batere klaru eta erabakia dagoenik».*

Zorionez, dio. Ez dakit zergatik zorionez. Dena dela, Leteren auzia pentsaera beraren funtsari dagokiona da, hots, pentsaera hori nola ulertu. Erantzunetatik atera dezakegunez, ba dira beste era batera pentsatzen dutenak ere.

Pentsamenduaren muinari dagozkion arazoak alde batera utzirik, pentsamendu hau gure Herrian finkaturik dagoen ala ez jakin nahi dugu. Fenomenu hori gure Herrian gertatzen al da? Horregatik galdegiten dugu orain *euskal* pentsamendua zein dan. Edo ba ote dagoen.

G. Arestirentzako, ez dago galdetzerik ere. Ezinaren gainean aspergarria izanen litzake konzientzia bateratu hau. Arestik dio:

«Pentsamendua zerebruaren frutu bat da; nola orain artean gizonen artean ez bait da, zinaurrien edo erleen artean bezala, kontzientzia kolektiborik sortu, pentsamendua indibiduala da. Ezin mintza liteke, beraz, pentsamendu nazionalez, ez bait dago euskal pentsamendu bat, edo espaniol, frantzez, turko edo japonex bat.

Euskaldun guztiok berdin pentsatuko bagenu, euskera, dudarik gabe, behin eta betiko galdu edo salbatuko litzake, baina euskaldunak aspertuko ginake».

Ez dago arriskurik. Ez gera aspertuko, horregatik bada. Euskaldun guziok iritzi berekoak? Ez da hori gertatuko. «Zenbat buru, hainbat aburu». Edo gehiago. Ez ala? Ez beti, halare. Adibidez, Aresti jaunarekin bat datoz, oraingoan, Lafitte ta Txillardegia.

Lafitte jaunak, gure pentsamendua mugatzen, bereizten (eta definitzen, orobat) duen pratika-nahi hori salbu, ez dugula bereiztasunik pentsatzen du. Entzun dezagun Lafitte bera:

«Euskal pentsamendua zer den, nork erran? Eskual-herriari denak atxikiak gitzazkio, nor gure gisa, nor gure politikarekin, batzu ohidura eta oroitzapen xaharreri ixuriago, bertxeak oldar berrietarat ekarriago. Baina horiek oro herri guzietakoak dira, hala nola erlisioneari buruz dituzkegun sendimenduak.

Ene iduriko Eskualdunek ez dugu pentsamendu hain berezirik.

Bertzek bezalako gaiak derabiltzagu, baina pratika-aldetik nabiago ditugu hartu, teoria edo metafisika-aldetik baino. Eta hori hala da, erdaraz ixkiriartzen dugunean ere».

Pentsamendu berezirik ez dugu, Letek dionez «gaur egunean Euskal Herrian denetik dagoelako», eta, noski, ugarteak (hau bai zorionez) ez geralako.

Txillardegik, euskaltasunaren oinarriak jartzearekin batera, chauvinismotik gorde gaitezela aholkatzen digu. Ta arrazoia du:

«Nik ez dut sobera sinisten «euskal pentsamentuan». Pentsamentua eta artea ez dira «nazionalak»: hau pentsatzea chauvinismoa iruditzen zait. Uste dut kulturak, funtsean, unibertsalak dirala. Nazionala hizkuntza da, ta alkartasun-sendimendua, eta kondairea, eta politika, eta ekonomia beharbada pittin bat. Txillida unibertsala da. «Elsa Scheelen» unibertsala da osoki, baina euskeraz idatzia. Ez dut uste, inolaz ere, gure euskaltzaletasuna defenditzeko chauvinismora joan behar dugunik. Kaltegarria litzake».

Zertan geratzen gera: ba al dugu euskal pentsamendurik? Aurreraxeago ikusiko dugu.

Euskal pentsamendua aztertu nahiz gabilta. Baina ba dakigu euskeraren egoera zein behartsua (eta behartua!) dan. Galde-sail bat egin liteke, pondu hontan. Hau litzake bat: hizkuntza bat (edo zein dela) jakintza oroz jabetzen ez dan arteino, pentsamendurik sortu ote liteke hizkuntza hortan? Orokarra behar du izan jakintzak. Esan nahi dut, gaiak oro sakonki erabili behar ditu. Lafitten iritzian, gurea ez da orokarra: «Aise ohart ditake gaiak milaka utzi ditugula hunkitu ez aipatu gabe. Eskuaraz azaldu ditugunak ere, ez ote gaingiroki, laburzki, axaletik, urrundik, —lehenago teologia katixima ttiapiaren hein apalerat jauts-arazten ginuen bezalatsu? Ala fe, ez dugu espantuarekin!

Bai, eskual-literatura oraino, jakitatez arin, mehe eta ahula dela, ezin uka: nola izanen da orokarra?»

Ba dakigu sentidu hontan ez dela orokarra. Ta ez da orokarra, baitipat lehen urratsetan gaude!ako. Ongi ihardesten digu Satrustegik:

«Azken aldi ontan bide berriak susmatzen dira gure artean. Bide aundiak bide zabalak; baño ez dira eginak. Asiera da. Munduko pentsakera orokorrari, unibertsalari, begira gabiltz Beste herriak egin dutena ari gera gu ere. Berez jokabide ona».

Eta Satrustegik berak, beheraxeago:

«Eskuratua den jokabide ez baño, bilatu ez den lur berriaren kezka da geihenik ikusten den urte auetako lanen su-burnidura».

Euskeraren (eta euskaldunaren) egoera larri hau dela-ta, bide onetik doala Mikel A. Intxausti iduritzen zait. Zera dio:

«Euskal pentsaerak baino garrantzi handiago du halakatzten duen mugidak berak. Oraino, eta gure baitan, pentsaerak ez du jakintzaren muga bat definitzen, baizik saiatzen ari da pentsakizunaren muga hertseak hausten. Ots, euskal pentsaeraren helburua ez da at joan (zientziara, teoria zorrotzara, matematiku-lojiku sistematar), baizik barneat jin zaigu, pentsa arazten eta araziko duen abalmen bertara. Pentsaerak duen helburu zabala guretzat oraino jo-muga (helburu motza) zaigu, estraina hala behar genuen: lan pre-bioa».

Lan prebioa egina dugu. Edo, Mikelek berak digunez, *«gure pentsaerak eragozpen nagusi bat hautsi du: Inmobilismua».*

LERRO NAGUSIAK

Inmobilismua uztea, ibiltea da, ezta? Demagun ba gabiltzala. Nundik nora, zein bidetik, zein dira gure joera bereziak?, alegia, gure pentsaeraren lerro nagusiak azaltzerik ba al dago?

Ibilaldi honen nundik-norakoa biziki garbi azaldu digu Lafittek, gure euskal literaturaren hedapenez mintzatu zaigunean:

«Azken urte hauetaraino gai gehienak Elizakoak ginituen: hortik kanpo gauza premiatsu guti, bertsu bakar zombait salbu.»

Gure oraiko literatura desberdindu da: ez zaio Elizari bain bertsiki josia; alderdi guzietarat hedatu nabiz, gai gehiago badera-biltza; lehen ez bezala, gogotik pixten ditu bihotzetan asmu eta kezka berriak, galde samin-biburriak.

Horrek ez du erran nahi bere gainako denik: oraino ere bertzeen ondotik badabiltza herrestan, dena itzulpen, laburpen eta antolamendu, sekulan bezain morroin-konformista, eredu-nausiak aldatu zaizkon arren.

Konformismo berriak aberastu du doi bat gure literatura: ez bargatik zonbaitek uste duten bezanbat».

Behin bakarrik bada ere, konformismoak fruitu on bat eman du. Gaur literatura (euskal pentsamendua, beraz) aberatsago ikusten dugu; berritua dago. Berria, pondu askotan.

Morrontzan gaudela? Bai, baina alkarren zordun ez den kulturarik eta pentsamendurik ez dugu ezagutzen. Bestalde, gure hizkuntza atzerapen lotsagarrian murgildurik daukagu. Duguñ morrontza honek, ene ustez, ez gaitu axolatu behar, ez lotsarazi. (Imitatzea, kreatzea bilakatzen da, euskerara itzultzean). Beste zerbaitetik eta beste zenbaitek ematen didate neri bildurra: euskeraren atzerapen hau sufritu-ezinak; euskeraren mugak hesiturak iduritzen zaizkien hoiek, supergizon hoiek. Ta ordian, kasu, ez da euskal pentsamendurik. Euskera gabe ez baidago ez euskaldunik, ez eta Euskal Herririk.

Iritzi hontan ados daude Lafitte, Txillardegi eta M. Intxausti.

Lafittek dio: «Eskual-literatura beti bertzeenetatik hazi da, ala mamiz, ala axalez: bererik ez bide du hizkuntza baizik».

Txillardegik: «Intelektualek garbi ikusi dute (azkenik!) euskera gabe ez dagoela Euskal Herririk».

Eta M. Intxaustik: «Agerriz baieztatu da EUSKERAZ dela euskal pentsaera espresatzeko manera bakarra. «Culture basque» lan-tzeak, euskeraren parametrotik iragan behar duela...».

Euskera da, beraz, euskal pentsamenduaren oinarria, edo M. A. Intxaustik esan lezakeanez, «baldintza materiala».

Herbert W. Richardson-ek teologoari buruz diona atzekoz-aurrea jarriaz, euskaldunari ezarriko nioke. Suizako hotelero ez baina ingles-turista behar lukeala izan euskaldunak. Gaitezen aurretzean. Suizako hoteleroa, doakionari, honen hizkuntzan mintzatu tuko zaio. Ingles-turistak, ostera, bere inglesera erabiliko du, han eta hemen. Guk, euskera.

Euskal pentsamendurako euskal hizkuntzaren derrigortasun hau aparte utzirik, ba dira gaur beste joera nabarmen batzuk ere. Letek, pondu hauetan jarriko luke gure pentsamenduaren eta gure jardun gehienen mamia:

«Batetik, herriarenganako kezka. Hau da; gure herriaren nortasuna definitu nahiarekin batera, etorkizuneko joku eta aukeren arrazoiak aklaratzeko gogoia. Ekonomia, politika, kultura eta gai hauetan inplikaturata dauden gorabera guzienganako kezka, pentsatzea eta eztabaidatzea.

Hori alde batetik. Bestetik, gero eta geiago markatzen ari den kristau-gizatasun berriaren definitzea. Horren ondoren, eta batzuetan aurka, marxista ideologiaren ezitzea (oraindik baldar xamarra eta estrapuzu askorekin aurrera dijoana).

Hirugarren aldetik, gure jatorrizko kultura bat sustraitu lezaketan iturrien billatzea. Oitura zaharren baloratzea, estetika aldetik zer esan-nahi berriak agertuaz.

Azkenik, ia beti aurreko mugimentu guzti hauen aurka, reazioaren abotsa, euskaldun abertzale kontserbadoreen ideoloji katolikuko burgesa adierazten duena».

Xabier Gereño, Leterekin, ia bat dator pondurik gehienetan.

Parentesi bat. Mugimendu hau noiz da hasia, bultzatzaile nor dira, ta honi loturik, beste zenbait galdera egin genitzazke.

Guk, gaurko pentsakera honen sorburua, duela hamar urte eman genuen. Agian gure gaztezeroak eraginik jarri genuen hain labur. Zeren Lafittek dionez «gaurko» hori ez baida berdin 18 urteko bertsolari batentzat eta M. Ixaka Mendizabalentzat. Bidezko

da. Guk, halare, epe bat emateagatik esan genuen, beste asmorik gabe. Lafittentzat, argitara-berri duen liburuxka hortan, mende erdi batera bederen heltzen da «orain aldi» hori. Charriton-ek, bestalde, biderdi gelditu behar genukeala aholkatzen digu; adibidez, 30 urte hauen barruan.

Gereñok, moldez kanbiatze honen hasiera, Vasconia argitaratzearekin ikusten du:

«Aldakizun hau asten da, nire ustez, Krutwig-en Vasconia liburuarekin, eta izen nausienak dira. Krutwig berarekin, Txillardegi ta Gabriel Aresti. Gero euren dizipulo asko (Xabier Kintana, Xabier Lete, Ramon Saizarbitoria, Ibon Sarasola, ta abar). Gehiago edo gixiagi, gerra osteko idazle eta pentsalari guztiak, bide barri hortan gagoz».

Dena dela, orain aldian desberdintasun bat ikusten dute gure erantzuleek, tabu ziran izkutuki asko ikartu ditugula ere bai.

Satrustegiren hitzak jasotzen ditugu:

«...munduan nagusitu den aize bolarak oiñarri emanex, arnas berri sendi da gure artean. Herriaren oinazeak iñoiz bezain garbi abesten dira. Geure egoeraz jabetuz goaz eta asko esnatu gera. «Fernando Amezketarra» beste irakurgairik etzuen Eskual-herriaren denborak joan dira».

BINOMIO BAT

Bat, ikusmira askotik begiratuta. Gure jardunaldietan, noizbehinka zera eztabaidatzen dugu, alegia: «zer da egin behar duguna?, galdetzen da, kultura euskeratu ala euskal kultura egin?». Binomioka gabiltza (edo, dialektikaren eraginez, nahi bada): kreatzea - imitatzea, sortzea - oiartzuna, kultura euskeratu - euskal kultura egin. Binomio hauek denak beste nagusiago batek bil ditzazke: uni-bertsalismoa - euskaltasuna.

Baina, erantzunetan ikusi dugunez, orokartasunaren eta eskaltasunaren korapiloa askatzeko ez dugu izan Alejandro Handiaren-gana jo beharrik. Gure erantzuleak aski izan dira.

Lafittek gorago aipatu digu, oraino besteen ondotik gabiltzala, eta gure literatura «sekulan bezain morroin-konformista» dela, oiartzun bat. Eta lehentxeago konformismo hau bedeinkatu egin dugu. Orain, berriz, madarikatu egiten dugu. Zer dala-ta bi jokabide desberdin? Arriskuaren arabera larrua aldatzen ikasi ote dugu guk ere? Arrazoa konprenierrexa da. Konformismo honek aberastera eramán gaituala, baietz uste dut. Auzi hau, halare, bi ahoko ezpata da: konformismo honek ez ote digu gure euskera morroitu, erderaren kutsuz? Satrustegi jauna ere ari horrixeko lotzen da, kezka-tsu azaltzen zaigu:

«Ba da arrisku bat jokabide ontan. Ez ginuke geibegi gure eta unibersalaren arteko lezea zulatu behar. Gizona ez da belar aziak bezala zorro berexitan sartzen dan gauza. Munduari idekia da eta, gutxi edo asko, mundu horren seme orokorra. Beraz, galdegintza asko egin ginezazke: zenbat aberastu geran bestetaz, eta zer eman diegun guk eskualdun bezala. Zenbat utzi eta zenbat artu, jokuan.

Auxe da orai nere kezka: ez ote gera batzutan geurez geibegi ustu, aita-amak saldu eta umezurtz gelditu? Idazlan asko irakurri ondoan gertatzen dena: ez da eskualdun kutsurik pentsaketan, joserera traketsa ta itzak erderaz. Zinezko izkuntza soziala. Orokorra?»

Lot nakion utzitako hariari.

«Uste dut gure gaurko pentsamentuan «oiartzun» asko dardela; baiñan uste dut, bai ta ere, oiartzun hauek nahi-ta-nabiezkoak dirala. Hemen jendea billa dabill oraindik eta gu denok iturri askotan edaten dugu, zeren eta konparaziozko datoak eta referentziak behar ditugu, asko eta lenbailen» dio Letek. Esandakoa ez da eragozpen kreazio-lan bat egiteko, berak baidio: *«Uste dut krea-tzeko premia geroago eta argiago ikusten dugula. Krea-zio-ko lanean bakarrik konkretatzen baitira nortasunaren posibilidadeak».*

Mikel A. Intxaustiren ustez, «*finean, gure euskal pentsaera kreatibitateak neurtzen eta neurtuko du*». Baina kreatibitate honek ez du, inolaz ere, euskaltasunaren eta orokartasunaren arteko ezin ikusirik sortzen, «*orokartasuna ez baizaigu kanpotik etortzen: ala gurea orokar da, ala gurea ez da deus*».

Mikelek berak, hirugarren galderari erantzuten diola, ondorio interesgarri batzuk ateratzen ditu:

«...*Orokartasuna honela ardiets dezakegu: «ni» gabe, «gu» izan ezin baida.*

Hau dela euskal-ixtoriaren lorketa handiena deritzait. Arana, Unamuno, Baroja, C. Baroja, Arteche, Santamaria (iragan zuen aro hartako Santamaria), eta zombait euskera-fobo-filoen garaia oinarri-oinarrian bil dugu; «de soi» kreatzaile-konzientzia hunek bakarrik posible eginen digulako mundua zehar abiatzera.

Txillardegik ere joera berri hau nabarmendu dela Euskal Herrian pentsatzen du, nahizta erabat nagusiturik ikusi ez:

«*Intelektualek ere garbi ikusten bide dute euskaltasunak eta unibertsalismoak ez dutela alkar ukatzen. Puntu hontan partida ez dago oraindik gauditua; baina bai orain dala lau urte baino hobe (zu zeu ere hobe zaude gaur, orain dala hiru edo lau urte baino)*», esaten dit.

Robert Lafont-ek ongi dio: «Gizon berriak, sustraitua ta kosmopolita, izan behar du». Sustraitua: euskalduna, alegia, euskera duela mintzabide eta pentsabide. Kosmopolita: baina ingles-turisten modura, gure euskaltasuna mundu osoan pasiatuaz. Ez da alkar ukatzerik, ez eta kontra-jartzerik.

Milesker gure erantzule guziei.

Joan Mari Torrealday